

Psichologija – praktikai

PAKLUSNUMO ĮSTATYMAMS PSICHOLOGINIAI ASPEKTAI

Gintautas Valickas

Socialinių mokslų daktaras
Vilniaus universitetas, Lietuvos teisės universitetas
Psichologijos katedra
Ateities g. 20, LT-2057 Vilnius

Straipsnyje analizuojami įvairūs veiksniai, lemiantys žmonių paklusnumą įstatymams: 1) atgrasinamasis bausmių poveikis; 2) perimtos vertybės arba vidiniai elgesio standartai; 3) valdžios atstovų elgesio ypatumai, formuojantys suvokto teisingumo arba neteisingumo jausmą. Pateikiamos kai kurios rekomendacijos, kaip būtų galima keisti susiklosčiusią padėtį.

Visiems suprantama, kaip svarbu užtikrinti žmonių paklusnumą įstatymams ir valdžios atstovų (pvz., teisėjų ar policininkų) priimamiems sprendimams. Tiek esami įstatymai, tiek valdžios atstovų sprendimai turės mažą praktinę vertę, jeigu dauguma žmonių manys, kad juos galima „apeiti“, ignoruoti arba kitaip jų nepaisyti. Jeigu žmonių nepaklusnumas paplinta taip plačiai, kad tiesiog tampa „norma“, tai gali lemti teisės sistemos, o kartu ir visos valstybės nestabilumą.

Siekiant užtikrinti, kad kuo daugiau žmonių laikytųsi įstatymų, svarbu išsiaiškinti, kodėl jie paklūsta ar nepaklūsta įstatymams, kaip galima tikslingai paveikti jų elgesį, sukurti ir palaikyti tokias sąlygas, kuriomis įstatymų pažeidimų sumažėtų iki minimumo. Aišku, nerealu tikėtis, kad įstatymams paklus absoliučiai visi asmenys. Žmogaus elgesį veikia daug skirtingų veiksnių, kuriuos dėl įvairių priežasčių

ne visada pavyksta kontroliuoti. Todėl kartais užtikrinti žmonių paklusnumą priimtiems įstatymams ar kitoms teisės normoms yra nepaprastai sunku. Pavyzdžiui, nepaisant policininkų, teisėjų ir kitų pareigūnų pastangų, nemažai žmonių vengia mokėti mokesčius, vairuoja automobilį būdami neblaivūs, vartoja narkotikus ir pan.

Galima sakyti, kad žmonių paklusnumą įstatymams ir kitus jų elgesio ypatumus daugiausia lemia dvejopi veiksniai – išoriniai ir vidiniai. Teisės normų laikymąsi pirmiausia užtikrina tokie išoriniai veiksniai kaip teisėtvarkos sistema ir kitos valstybės institucijos, kurios prirėikus gali panaudoti griežtas represines priemones. Tačiau nors kontroliuojamoji išorinė aplinka ir itaka yra akivaizdi ir negali būti ignoruojama, tai nėra vienintelis veiksnys, reguliuojantis žmogaus elgesį. Žmonės patys geba kontroliuoti savo veiksmus, mintis ir emocijus išgyvenimus. Susikurdami

savipastiprinimus arba savo pačių sukeltas pasekmes, jie gali daryti esminį poveikį savo elgesiui, priešintis ir atvirai nepaklusti jiems daromam išoriniam spaudimui (Bandura A., 1986; Valickas G., 1997). Todėl tiek įstatymų leidėjai, tiek teisėtvarkos sistemos darbuotojai, siekdami užtikrinti žmonių paklusnumą įstatymams, turėtų atsižvelgti ne tik į išorinius, bet ir į vidinius veiksnius bei psichologinius žmogaus elgesio reguliacijos mechanizmus.

Kodėl žmonės paklūsta arba nepaklūsta įstatymams?

1. Atgrasinamasis bausmių poveikis

Viena iš priežasčių, kodėl žmonės paklūsta įstatymams, – įvairių sankcijų ir bausmių, kurios yra taikomos už padarytus nusikaltimus ir kitus nusižengimus, baimė. Bausmės už įstatymų pažeidimą yra ypač svarbios, kai piliečiai nėra prėmę tokių vertybių arba vidinių elgesio standartų, kurie skatintų savo noru paklusti esamoms teisės normoms. Galima sakyti, kad tokiu atveju paklusnumas įstatymams priklausys nuo to, kaip žmonės vertins tikimybę bausmės, kurios jie gali sulaukti, pažeidę įvairias teisės normas. Tarkime, žmogus gali nemokėti mokesčių, kadangi yra įsitikinęs, kad įgytas pajamas jam pavyks sėkmingai nuslėpti, todėl nebus pagautas ir nubaustas (tokį įsitikinimą gali lemti tiek objektyvi situacijos analizė, tiek ir įvairūs realybės iškraipymai). Kartu reikia pažymėti, jeigu teisėtvarkos sistemos pareigūnai savo veiklą grindžia vien grasinimais, įvairiomis sankcijomis ir jėga, žmonių paklusnumui užtikrinti reikia didžiulių išteklių (pvz., sukurti ir išlaikyti galingą represinį aparatą, kuris pajėgtų efektyviai kontroliuoti jų elgesį). Antraip taikomos bausmės neduos norimo rezultato.

Atgrasinamąjį bausmių poveikį taip pat gali sumažinti kitų žmonių elgesio padariniai, kurių jie sulaukia padarę vieną ar kitą teisės pažeidimą. Idealiu atveju, žmogui patekus į situaciją, kuri skatina nepageidautiną elgesį, bausmės grėsmė turėtų atlikti prevencinę funkciją ir priversti žmogų atsisakyti pavojingo sumanymo. Deja, gyvenime pasireiškiantys modeliavimo efektai neretai stipriai sumažina tokių poveikio priemonių efektyvumą. Tai ypač akivaizdu susiklosčius tokioms aplinkybėms, kuriomis teisės pažeidimai yra plačiai paplitę, o tikimybė būti pagautam ir nubaustam už nusikalstamą elgesį yra santykiškai maža. Kitaip tariant, atgrasinamasis bausmių poveikis stipriai sumažės, jeigu teisėtvarkos institucijos negalės užtikrinti, kad už kiekvieną įstatymo pažeidimą pažeidėjas laiku sulauktų adekvačios bausmės. Galima sakyti, kad panaši situacija dabar yra Lietuvoje, kadangi daug sunkių teisės pažeidimų taip ir lieka neišaiškinta, o kaltininkai – nenubausti. Pavyzdžiui, Statistikos departamento duomenimis, 1998 metais mūsų šalyje išaiškinta tik 40,3 proc. užregistruotų nusikaltimų (Nusikalstamumas..., 1999). Tai pirmiausia padrasina tuos asmenis, kurie turi ribotas galimybes patenkinti savo pagrindinius poreikius prosocialiais būdais ir išmoko gauti paskatų asocialiomis priemonėmis. Kai geresnių variantų nėra, o teisės normų pažeidimai leidžia tikėtis apdovanojimo, bausmių grėsmė greičiau skatina tobulinti asocialius įgūdžius ir perimti saugesnes asocialaus elgesio formas (ir kartu padidinti sėkmės tikimybę), negu atsisakyti nepageidautino elgesio (Valickas G., 1997).

Taigi bausmės nėra pats geriausias būdas, siekiant užtikrinti žmonių paklusnumą įstatymams. Kita vertus, paklusnumo įstatymams taip pat negalima paaiškinti vien atgrasinamąja baus-

mių baime. Tai patvirtina faktai, kai žmonės pažeidžia įstatymus netgi esant didelei bausmės rizikai arba, atvirkščiai, paklūsta įstatymams tada, kai bausmės už jų pažeidimą tikimybė yra labai maža. Be to, vargu ar demokratiniėje visuomenėje teisinės sistemos funkcionavimas gali būti grindžiamas vien bausmių baime bei višapusiška žmonių elgesio kontrole.

2. *Žmonių perimtos vertybės, arba vidiniai elgesio standartai*

Žmonės paklūsta įstatymams ne tik todėl, kad bijo bausmių, bet ir skatinami taip elgtis įsitikinimų bei pareigos. Kai žmonių interiorizuotos vertybės arba vidiniai elgesio standartai daugiau ar mažiau atitinka esamas teisės normas, o įstatymai ir paklusnumas įstatymams yra suprantamas kaip vertybė, tada žmonės savo noru laikosi teisės normų nepriklausomai nuo taikomų bausmių ar kitų sankcijų (tokiais atvejais įstatymai gali būti pažeidžiami tik susiklosčius ypatingoms ar ekstremalioms aplinkybėms). Taip yra todėl, kad žmogui orientuojantis į vidinius elgesio standartus įsijungia specialūs savireguliaciniai mechanizmai, kurie neleidžia pažeisti perimtų elgesio standartų net tada, kai nėra išorinės kontrolės ir bausmės tikimybė yra labai maža. Galima sakyti, jog suformuota tokia savikontrolės sistema, kuri skatina žmones savo noru paklusti įstatymams ir valdžios atstovų sprendimams, yra pakankamas efektyvus teisinės sistemos funkcionavimo pagrindas. Be to, savanoriškas paklusnumas įstatymams, palyginti su priverstiniu, yra pranešesis dėl to, kad tada užtikrinti teisinės sistemos funkcionavimą reikia mažiau įvairių išteklių.

Tačiau kai žmogaus perimtos vertybės ir teisės normos skiriasi ar net prieštarauja vienos kitoms, kai žmogus negerbia įstatymų ir neigia jų

vertingumą, tada, esant bent mažiausiai galimybei, jis stengsis juos „apeiti“, ignoruoti, atmesti ir pan. Tokiais atvejais teisės normų poveikis žmogaus elgesiui bus ribojamas pozityvių arba negatyvių padarinių prognoze. Kitaip tariant, žmogaus elgesio ir teisės normų atitikimas priklausys nuo to, kaip šis elgesys bus stebimas, vertinamas ir kokios poveikio priemonės jam bus pritaikytos (anonimiškumo sąlygomis įstatymų pažeidimo tikimybė labai padidės). Šiuo požiūriu mūsų šalyje susiklosčiusi situacija nekelia optimizmo. Apie tai, kad nemažai žmonių (ir net pareigūnų) negerbia įstatymų, atvirai kalba aukščiausieji teisinės valdžios atstovai, rašo žiniasklaida, tai patvirtina ir apklausų rezultatai. Pavyzdžiui, kaip rodo „Lietuvos teisės sistemos“ tyrimo duomenys¹, atsakydami į klausimą „Ar visiems įstatymams būtina paklusti?“, 16,1 proc. apklaustųjų nurodė, kad to daryti nereikia, jeigu įstatymai prieštarauja asmeniniam teisingumo supratimui ar kitoms socialinėms normoms (pvz., moralės, religijos normoms arba tiesiog papročiams), 13,3 proc. pažymėjo, kad, esant galimybei, įstatymus reikia „apeiti“ (jei tik jie nėra asmeniškai naudingi), 52,3 proc. tiriamųjų nuomone, įstatymams reikia paklusti tik kai jie yra teisingi (t. y. atitinka daugelio žmonių interesus, nepažeidžia jų teisių ir laisvių), ir tik 18,4 proc. apklaustųjų nurodė, kad įstatymams būtina paklusti, net jeigu jie ne visada teisingi. Taigi besąlyginę pagarbą įstatymams išreiškė mažiau negu penktadalis apklaustųjų, o šiek tiek daugiau negu pusė – paklusnumą ir pagarbą įstatymams siejo su suvoktu teisingumu, grindžiamu daugumos interesais. Aišku, tokia sąlyginė pagarpa įstatymams,

¹ Autorius dėkoja J. Novagrockienei už suteiktą galimybę pasinaudoti jos atlikto tyrimo duomenimis (tyrimas atliktas 1999 m. liepą, remiant John ir Catherine MarcArthur fondui).

susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, gali greitai peraugti atvirą nepagarbą. Be to, teisingumo supratimas demokratinėje visuomenėje negali būti grindžiamas vien statistiniu kriterijumi, nes tokiu atveju gali būti pažeidžiamos mažumos teisės.

Kadangi interiorizuotos vertybės, arba vidiniai elgesio standartai, yra labai svarbūs, siekiant užtikrinti žmonių paklusnumą teisės normoms, jie turėtų būti formuojami tiksliai, o ne paliekami gaivališkiems socializacijos procesams. Remiantis gyvenimo patirtimi ir psichologinių tyrimų rezultatais, galima teigti, kad bazinės vertybės yra formuojamos vaikystėje, ankstyvųjų socializacijos periodų metu, ir vėliau jas keisti labai sunku. Todėl ypač didelį dėmesį reikėtų skirti augančios kartos vertybėms formuoti ir neleisti, kad būtų reprodukuojami senieji, tačiau dar gana gajūs „dvigubos moralės“ standartai, dominavę buvusioje Sovietų Sąjungoje. Galima pridurti, jog priešingai negu atgrasinimo strategija, kurios efektyvumas pirmiausiai priklauso nuo valdžios atstovų noro ir galimybių užtikrinti priverstinį žmonių paklusnumą teisės normoms, savanoriško paklusnumo strategijai įgyvendinti reikia tikslingo bei ilgalaikio asmenybės mokymo ir socializacijos, užtikrinančios pageidautinų vertybių, arba vidinių elgesio standartų, interiorizaciją.

3. Valdžios atstovų elgesio ypatumai

Nekyla abejonių, kad žmonių pagarba ir paklusnumas įstatymams taip pat priklauso nuo pareigūnų, atsakingų už teisingumo ir teisėtumo įgyvendinimą, sąžiningumo, nešališkumo, geranoriškumo ir pan. Tyrimų rezultatai rodo, kad žmonės spontaniškai susidaro nuomonę apie tai, kaip valdžios atstovai elgiasi su piliečiais, kaip jie priima sprendimus, taip pat formuoja atitinkamus būsimų pareigūnų veiksmų lūkesčius

(O'Barr W. M., Conley J. M., 1988; Stalans L. J., 1994). Remdamiesi subjektyvia teisingumo samprata, žmonės vertina valdžios atstovus, priimtus įstatymus, valstybės institucijas, taip pat juos supančią aplinką. Savo ruožtu suvokimas, kad aplinkinis pasaulis yra teisingas arba neteisingas, daro tiesioginį poveikį žmonių nuostatoms, jų savijautai ir elgesiui. Pavyzdžiui, suvoktas neteisingumas mažina žmonių paklusnumą įstatymams, jų pasitenkinimą valdžios atstovų veiksmis, pagarbą ir paramą valstybės teisės institucijoms ir pan. (Lind E. A., Tyler T. R., 1988).

Žmonių nuomonė apie valdžios atstovus yra stipriai susijusi su jų veiksmų ir priimamų sprendimų procedūriniu teisingumu (t. y. priklauso nuo to, ar pareigūnų atliekami veiksmai atitinka tam tikras taisykles). Žmonių nuomonę apie pareigūnų veiksmus ir priimamus sprendimus lemia tokie pagrindiniai veiksniai (Lind E. A., Tyler T. R., 1988; Stalans L. J., 1994; Tyler T. R., 1990): 1) galimybė dalyvauti priimant svarbų sprendimą, pateikti savo argumentus ir būti išklausytam (tie žmonės, kurie turi tokią galimybę, dažniau suvokia pareigūnų veiksmus kaip teisingus ir nešališkus); 2) valdžios atstovų neutralumas ir jų elgesio nuoseklumas (pareigūnų veiksmai ir sprendimai laikomi teisingais, jeigu jie remiasi objektyvia informacija, nesilaiko išankstinės nuomonės, tendencingai negina kieno nors interesų ir visiems asmenims taiko tas pačias taisykles); 3) tarpasmeninės pareigūnų ir žmonių sąveikos ypatumai (kai pareigūnai yra dėmesingi ir rodo pagarbą jų teisėms, elgiasi su jais mandagiai ir korektiškai, žmonės labiau tikri priimamų sprendimų teisingumu); 4) galutinių rezultatų arba padarinių pobūdis (pareigūnų veiksmai ir sprendimai paprastai vertinami palankiai, jeigu jie sukelia žmonių pageidautinus padarinius (tačiau jeigu žmogus gali pateik-

ti savo argumentus, įsitikina pareigūnų neutralumu ir mato jam rodomą pagarbą, jis yra linkęs priimti galutinį rezultatą nepriklausomai nuo jo pobūdžio). Be to, žmonių nuomonei apie teisingumą gali turėti įtakos pateikiamos informacijos eiliškumas. Tarkime, pirmiausia žmogus gali sužinoti apie pareigūnų veiksmų ypatumus, o vėliau – apie šių veiksmų rezultatus. Arba jis iš pradžių gali būti informuojamas apie rezultatus ir tik po to sužino, kaip buvo priimami sprendimai. Atliktų tyrimų duomenys rodo, kad abiem atvejais suvoktam teisingumui didesnį poveikį daro ta informacija, kurią žmonės gauna pirmiausiai (Van den Bos K. et al., 1997).

Informaciją apie pareigūnų veiksmus, jų sąžiningumą, nešališkumą ar korektiškumą žmonės renka iš įvairių šaltinių: savo tiesioginės patirties (jeigu ją turi), artimųjų ir pažįstamųjų pasakojimų, taip pat iš žiniasklaidos pranešimų, kuriems dažnai teikia didelę svarbą. Taip yra todėl, kad šiuolaikinėje visuomenėje žiniasklaida tapo nepaprastai galingu informacijos ir asmenybės elgesio modeliavimo šaltiniu ir gali reikšmingai prisidėti tiek prie teigiamo, tiek ir prie neigiamo pareigūnų įvaizdžio formavimo. Pavyzdžiui, net ir neturėdamas tiesioginės bendravimo su pareigūnais patirties, tačiau nuolat skaitydamas ir girdėdamas pranešimus apie policininkų ar teisėjų nusizengimus, žmogus gali susidaryti apie juos išankstinę neigiamą nuomonę. Be to, būtina pažymėti, kad remdamiesi įgyta vienos veiklos srities patirtimi, žmonės formuoja atitinkamus lūkesčius ir apie tas teisėtvarkos sritis, su kuriomis anksčiau nebuvo susidūrę (O’Barr W. M., Conley J. M., 1988; Stalans L. J., 1994; Tyler T. R., 1990). Kitaip tariant, patyrimas, įgytas sąveikaujant su vienais pareigūnais, gali būti pritaikytas prognozuoti kitų pareigūnų veiksmų motyvus ar jų elgesio su žmonėmis ypatumus. Taigi, patyrę atskirų pareigū-

nų nesąžiningumą, šališkumą, nedėmesingumą ir kitokį panašų elgesį, žmonės dėl generalizacijos gali pradėti neigiamai vertinti bei nepasitikėti visais valdžios atstovais, valstybės institucijomis ir teisine sistema apskritai. Toks nepasitikėjimas savo ruožtu sukelia atitinkamus elgesio pokyčius – mažina žmonių paklusnumą priimtiems įstatymams. Taip atsitinka todėl, kad vidinis įsipareigojimas paklusti yra grindžiamas pasitikėjimu, nes tik tada, kai žmonės pasitiki valdžios atstovais ir valstybės institucijomis, jie gali tikėtis, jog bus iš tikrųjų atsižvelgta į jų interesus ir realiai apgintos jų teisės.

Kalbant apie valdžios atstovų šališkumą ir kitokį neteisingą elgesį su žmonėmis, reikia paminėti dar vieną, mūsų manymu, svarbų dalyką. Neteisingumo suvokimas paprastai sukelia ne tik atitinkamus kognityvinius pokyčius, bet ir pyktį ir / ar kitus neigiamus emocinius išgyvenimus (Baron J., 1993; Weis H. M. et al., 1999). Veikiant šiems neigiamiems emociniams išgyvenimams gali susiformuoti tendencinga žmogaus įsitikinimų ir lūkesčių sistema, kuri yra gana atspari pokyčiams. Dėl to kiekviena nauja informacija apie valdžios atstovų veiksmus ir priimamus sprendimus gali būti interpretuojama tendencingai, siekiant, kad ji atitiktų jau suformuotą įsitikinimų sistemą. Visa tai, be abejonės, apsunkina žmonių ir pareigūnų tarpusavio supratimą, taip pat sumažina žmogaus vidinį pasirengimą paklusti teisės normoms.

Kadangi žmonių pasitikėjimas valdžios atstovais yra labai svarbus užtikrinant paklusnumą įstatymams, natūraliai kyla klausimas, ar mūsų šalies gyventojai pasitiki teisėtvarkos pareigūnais. Deja, atliktų tyrimų duomenys rodo, kad šis pasitikėjimas yra labai mažas. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimo centro „Vilmorus“ 2000 metų apklausos rodo, kad policija vidutiniškai pasitiki 31,06 proc., o teismais – tik

16,25 proc. Lietuvos gyventojų². Apie kai kurias tokio nepasitikėjimo priežastis galima spręsti remiantis mūsų atlikto fokusuotos grupės interviu rezultatais (šiuo interviu buvo siekiama išsiaiškinti žmonių požiūrį į mūsų šalies teisinę sistemą ir jos funkcionavimo ypatumus). Pavyzdžiui, grupės nariai pabrėžė, kad: a) teisėtvarkos pareigūnai baudžia piliečius, jeigu jie nesilaiko įstatymų, tačiau patys tuos įstatymus pažeidinėja, stengiasi atrasti įvairių „landų“ ir „apeiti“ teisės normas, kai jiems tai yra naudinga (kitai variant, pareigūnai laikosi dvigubos moralės principų – „kitiems įstatymai yra privalomi, bet man – ne visada“); b) pareigūnai, kurie yra atsakingi už įstatymų vykdymą, palyginti su paprastais piliečiais, daug geriau žino ir išmano šiuos įstatymus, todėl prireikus gali nesunkiai juos „apeiti“ („įstatymas – lyg lazda su dviem galais, kurią gali paimti už to galo, kuris yra tau patogesnis“); c) pareigūnai yra suinteresuoti teisinės informacijos deficito kūrimu ir palaikymu (nemažai žmonių nieko nežino apie priimamus įstatymus arba jų nesupranta), nes tokiomis aplinkybėmis jiems yra lengviau manipuluoti savo teisinėmis žiniomis; d) pareigūnai teikia pirmenybę tik kai kurių žmonių arba grupių, bet ne visų piliečių interesams („niekas negina paprasto žmogaus teisių ir neatsižvelgia į jo interesus“) ir pan.

Kai žmonės nepasitiki valdžios atstovais ir valstybės teisės institucijomis, jie patys įvairiais būdais mėgina apginti savo teises ir atkurti suvoktą teisingumą. Šią tendenciją patvirtina ir minėto „Lietuvos teisės sistemos“ tyrimo duomenys. Atsakydami į klausimą, „koks yra efektyviausias būdas piliečiui apginti savo teises?“, 36,9 proc. apklaustųjų nurodė susitarimą su su-

interesuota šalimi nesikreipiant į valdžios institucijas, 20,1 proc. – pasinaudojimą pažintimis ir ryšiais, 5,3 proc. – pareigūnų papirkimą, 0,5 proc. – grasinimų ir prievartos panaudojimą ir tik 36,7 proc. tiriamųjų pažymėjo, kad efektyviausias savo teisių gynimo būdas yra kreipimasis į teisumą.

Aišku, tokį didelį žmonių nepasitikėjimą valdžios atstovais lemia ne tik psichologiniai fenomenai (pvz., tendencinga įgytos patirties interpretacija ir vėlesnis jos apibendrinimas arba simbolinio modeliavimo efektai), bet ir realūs pareigūnų nekokybiško darbo ir nesąžiningumo faktai. Pavyzdžiui, Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, dėl neigiamų motyvų iš įvairių tarnybų buvo atleista:

1998 m. – 388 policijos pareigūnai (arba 24 proc. visų atleistųjų);

1999 m. – 228 policijos pareigūnai (arba 14 proc. visų atleistųjų);

2000 m. – 164 policijos pareigūnai (arba 10,66 proc. visų atleistųjų).

Kaip matome, per pastaruosius trejus metus dėl neigiamų motyvų atleistų policijos pareigūnų sumažėjo (tai iš tikrųjų džiuginanti tendencija), bet jų vis dar yra daug.

Teisingumo ministerijos ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo duomenimis, teisėjams už aplaidumą dirbant, teisėjo vardo žeminimą ir įvairius pareiginius nusižengimus buvo iškelta drausmės bylų:

1998 m. – 32 (ši sankcija pritaikyta 6,69 proc. visų teisėjų);

1999 m. – 30 (5,43 proc. visų teisėjų);

2000 m. – 27 (4,25 proc. visų teisėjų).

Taigi čia irgi galime pastebėti iškeliamų drausmės bylų mažėjimo tendenciją, tačiau ji yra nedidelė (santykiškai ženklūs nubaustų teisėjų procento pokyčius nulėmė per pastaruosius trejus metus didėjantis bendras teisėjų skaičius).

² Lietuvos ryto 2000 metų publikacijos

Siekiant pakeisti susiklosčiusią nepageidaujamą situaciją (tiek žmonių nepasitikėjimą valdžios atstovais, tiek kai kurių pareigūnų nekozybišką darbą ir nesąžiningumą), o kartu padidinti žmonių paklusnumą įstatymams, reikia imtis neatidėliotinių priemonių. Tačiau šios priemonės turėtų būti ne pavienės, o kompleksinės, nes tik tokiu atveju galima tikėtis norimų pokyčių. Pavyzdžiui, prisiminkime platų atgarsį sukėlusį atlyginimų teisėjams padidinimą. Galbūt, pakėlus atlyginimus, pavyko pagerinti teisėjų darbo kokybę ir pasikviesti geresnių specialistų, bet, kita vertus, ši priemonė neturėjo pastebimos įtakos žmonių nuomonei apie teismus (pasitikėjimas teismais išliko labai mažas, nors praėjo jau nemažai laiko, kai buvo padidinti atlyginimai). Mūsų manymu, reikėtų ne tik įvairiais būdais gerinti teisėtvarkos pareigūnų profesinę atranką ir jų darbo kokybę, bet ir rūpintis teisėjų, policininkų ir kitų pareigūnų pozityvaus įvaizdžio kūrimu. Be to, turėtų būti atsižvelgiama ir į tai, kad asmenų ir valdžios atstovų naudojami teisingumo vertinimo kriterijai ne visada sutampa (žmonės paprastai vertina teisingumą, remdamiesi naiviaja psichologija, o pareigūnai – nustatytomis formaliomis taisyklėmis). Toks neatitikimas gali lemti, kad patyręs formalias teisines procedūras žmogus gali manyti, jog pareigūnas pasielgė su juo neteisingai. Vengiant

šių nesusipratimų, būtina kuo plačiau supažindinti visuomenę su esamais ir naujais priimtais įstatymais, teisės normų taikymo principais ir taisyklėmis. Kitaip tariant, reikia kuo platesnio žmonių teisinio švietimo ir mokymo.

* * *

Atsižvelgdami į straipsnyje išdėstytas mintis ir mūsų šalyje susidariusią padėtį, norėtume pabrėžti, mūsų manymu, tris svarbius dalykus. Pirmia, teisinės valdžios atstovai turėtų skirti daugiau dėmesio didinti žmonių paklusnumą įstatymams ir stengtis užsitikrinti didesnę jų paramą teisinės sistemos reformai. Antra, reikia *kompleksinių* tyrimų, kurie leistų įvertinti visuomenės teisinės brandos lygį, jos požiūrį į įstatymus, teisingumo ir teisėtumo įgyvendinimą, pareigūnų veiksmus ir pan. Šie tyrimai būtų svarbūs ne tik moksliniu, bet ir socialiniu požiūriu, kadangi leistų numatyti būdus efektyviau įgyvendinti vykdomas reformas. Trečia, tiek kurdami įstatymus, tiek ir juos įgyvendindami, teisininkai turėtų dažniau remtis šiuolaikinės psichologijos sukauptais duomenimis apie žmonių elgesio reguliavimo mechanizmus (kai yra ignoruojami esminiai žmogaus elgesio dėsningumai, net labai sutelktos ir geranoriškos pastangos neleidžia pasiekti norimų rezultatų).

LITERATŪRA

1. Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1986.

2. Baron J. Postscript // Psychological perspectives on justice: Theory and applications / Ed. by B. A. Mellers, J. Baron. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 315–330.

3. Lind E. A., Tyler T. R. The social psychology of procedural justice. New York: Plenum Press, 1988.

4. Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla. Vilnius: Statistikos departamentas, 1999.

5. O'Barr W. M., Conley J. M. Lay expectations of the civil justice system // Law and Society Review. 1988, vol. 22, p. 137–150.

6. Stalans L. J. Formation of procedural beliefs about legal arenas: Do people generalize from loosely related past legal experiences? // Psychology, Crime and Law. 1994, vol. 1, p. 39–57.

7. Tyler T. R. Why people obey the law. New Haven: Yale University Press, 1990.

8. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: LTA, 1997.

9. Van den Bos K., Vermunt R., Wilke H. A. M. Procedural and distributive justice: What is fair depends more on what comes first than on what comes next // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997, vol. 72, p. 95–104.

10. Weiss H. M., Suckow K., Cropanzano R. Effects of justice conditions on discrete emotions // *Journal of Applied Psychology*. 1999, vol. 84, p. 786–794.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LAW ABIDING BEHAVIOUR OF PEOPLE

Gintautas Valickas

Summary

The article deals with different factors, which determine law abiding behaviour of people: 1) the deterrent effect of punishment; 2) internalized values or internal standards of behaviour; 3) behaviour of law enforce-

ment officers, which influence perceived justice or injustice. Some recommendations are presented how to improve the present situation.

[teikta 2001 02 05